

Aleksandra Horvat

O ZADAĆAMA I STRUKTURI KNJIŽNIČNOGA KATALOGA

Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda definira katalog kao popis predmeta prema određenom redu(1). Definicija uobičajena u bibliotekarstvu opisuje katalog kao popis knjižnične građe koja se nalazi u nekoj knjižnici ili u više knjižnica određenog područja. Premda se u ovoj definiciji ne ističe uređenost popisa, ona se svakako podrazumijeva. Bibliotekarska definicija želi, naime, najprije razgraničiti katalog od bibliografije i ostalih popisa koji se upotrebljavaju u knjižnicama, pa zbog toga naglašava njegovu ograničenost na jedinice građe što ih knjižnica ili knjižnice već imaju u svom fondu, za razliku od onih koje postoje, ali koje knjižnica ne posjeduje, tek ih kani nabaviti, ili ih je već naručila i sl.

Ako se prihvati ova, u bibliotekarstvu uobičajena definicija, može se dalje pitati o svrsi ili o namjeni takva popisa. Popis građe uređen prema nekom kriteriju (abecednom, kronološkom, predmetnom itd.) zacijelo omogućuje pronalaženje određene jedinice(a) građe, ali to čine i drugi popisi, npr. kazala ili indeksi, pa se s pravom može pitati npr. koja je razlika između kataloga i kazala. Ovo je pitanje posebno važno i zbog utvrđivanja razlika između kataloga i sustava za pronalaženje informacija (Information retrieval system), koji služi za brzu identifikaciju i pronalaženje dokumenata, a u posljednjih se trideset godina po učinkovitosti neprestano uspoređuje s katalogom na štetu ovoga posljednjega. Sustavi za pronalaženje informacija razvili su se, naime, iz tiskanih kazala dokumenata o nekom području.

Katalog, međutim, nije obično kazalo. Osim zadaće prepoznavanja i jednoznačnog utvrđivanja jedinice građe, katalog ima i zadaću indentifikacije djela ili literarne jedinice, te identifikacije autorskog opusa. Struktura knjižničnoga kataloga, kakvu je mi poznajemo, počela se usustavljati u 17. stoljeću i ostala je u osnovnim crtama nepromijenjena do danas, usprkos znatnim razlikama u tehničkom obliku i izvedbi kataloga. U ta je tri stoljeća katalog izgrađen kao struktura koja počiva na kategorija-ma autora, djela i publikacije, kategorijama koje su inherentne kulturi zapadnoga svijeta. Tek promjena ovih kategorija može izazvati definitivnu potrebu za mijenja-njem strukture kataloga.

O nepromjenjivosti zadaća kataloga i njegovoj vezanosti uz vrstu kulture u kojoj i danas živimo, svjedoči metafora što ju je upotrijebio engleski bibliotekar John Dury sredinom 17. stoljeća, a koja bi mogla biti izrečena i danas. Dury je imenovan knjižničarom Kraljevske biblioteke naposredno nakon smaknuća Charlesa I. Stuarta, a 1650. godine jedan je njegov prijatelj objavio korespondenciju što ju je s njim vodio o knjižničnim pitanjima. Knjiga je naslovljena simbolično: The reformed library-keeper. To je vrijeme promjena, reformi, koje svaka revolucija, pa i ova o kojoj je riječ, puritanska, želi donijeti. Dury o bibliotekaru kaže slijedeće: "[On je] gospodar znanja čija je zadaća organiziranje tih [knjižničnih] izvora i upućivanje

znanje". Biblioteku bez kataloga uspoređuje dalje Dury sa svijećom bez svijećnjaka (2). Suvremenost Duryeve metafore ne može umanjiti niti zastarjelost (u tehničkom smislu) predmeta odabranog da bude nosilac metafore.

Autori jedne druge metafore, koja možda najavljuje kraj trostoljetnog razdoblja u kojem smo poznavali ovakav katalog, jesu britanski bibliotekari Grose i Line. Oni su 1968. u časopisu Library Association Record objavili danas već antologijski članak, otada često citiran u literaturi, pod naslovom "O izradbi i održavanju bijelih slonova", u kojem iskazuju nezadovoljstvo katalogom na listićima koji je postao preglomazan i nedjelotvoran. Grose i Line traže: "posvemašnje i fundamentalno preispitivanje SVIH kataložnih načela i prakse"(3).

Ironija je sudbine da je taj rad objavljen samo sedam godina nakon Pariške konferencije, na kojoj su, nakon polustoljetnih uzaludnih nastojanja da se ujednače lokalne kataložne prakse, dogovorena međunarodno prihvatljiva jedinstvena načela za izgradnju kataloga, poznata u bibliotekarskim krugovima kao "Pariška načela" (4). Nezadovoljstvo suvremenim katalogom svakako je potencirala mogućnost upotrebe računala za njihovu izradbu i drugačiji materijalni oblik kataložnih jedinica, ali ne treba zaboraviti da nezadovoljstvo katalogom datira još s početka stoljeća, kao i da je nezadovoljnih korisnika bilo i u Panizzijevu vremenu. Činjenica je da katalozi ne iskazuju ili samo iznimno iskazuju velik dio legitimne bibliotečne građe koja nije objavljena kao bibliografski samostalna publikacija. Zbog toga su i nastala tiskana kazala koja su sustavno uključivala i iskazivala sastavnice kao građu ravnopravnu onoj što je obično iskazuje katalog. Ta su tiskana kazala automatizirana vrlo rano odnosno daleko prije nego što je računalo prihvaćeno u knjižnicama. Automatizirana izrada kazala potaknula je nastanak sustava za pronalaženje informacija. Činjenica da su sustavi za pronalaženje informacija automatizirani ranije od kataloga ne ukazuje samo na relativno siromaštvo biblioteka, iako financijska moć pojedinih vrsta institucija tu zacijelo igra ulogu, već i na složenost kataložne strukture u odnosu na strukturu sustava za pronalaženje informacija.

Može se pretpostaviti da će promjene u tehnici izradbe kataloga i nove mogućnosti pretraživanja utjecati barem djelomično i na promjenu strukture kataloga, kao što se to već jedanput dogodilo kad je katalog u obliku knjige, uobičajen u 17. i 18. stoljeću,

zamijenio katalog na listićima. Nadopunjavanje kataloga u obliku knjige novim kataložnim jedinicama, osobito u velikom knjižnicama s redovitim dotokom nove građe, nije bio jednostavan posao. Tehnika "rezanja i lijepljenja" postajala je u 18. stoljeću zamorna i nedjelotvorna. Mogućnost pravovremenog nadopunjavanja i osuvremenjivanja kataloga problem je koji je ozbiljno mučio bibliotekare.

Nastanak kataloga na listićima obično se, iako ne sasvim korektno, vezuje za "Upute za postupak izrade kataloga konfisciranih knjiga", što ih je izdala Francuska revolucionarna vlada krajem 18. stoljeća (5). Upute su nastale iz praktične potrebe: nakon bijega u emigraciju ili smaknuća velikog broja pripadnika starog režima i raspuštanja samostana, njihove su knjižnice zaplijenjene i smještene u tzv. literarne depoe u raznim dijelovima Francuske. Radilo se o impresivnom broju od tri milijuna svezaka koje je trebalo popisati i popise dostaviti Nacionalnoj biblioteci u Parizu, kako bi ona mogla izabrati naslove koje će uvrstiti u svoj fond. Popisivačima koji nisu bili knjižničari trebalo je objasniti kako da popisuju; izrađene su stoga upute koje su osim pravila za izradu opisa i načina označavanja pristupnica, propisivale i materijal na kojem se opisi moraju raditi. Opise je trebalo izrađivati na igraćim kartama, a praktični su pisci Uputa preporučivali čak i to da se za izradu duljih opisa upotrebljavaju asovi i dvojke, dok se za kraće opise mogu koristiti ostale karte (6).

Upotrebu igraćih karata za izradu kataložnih jedinica pokušala je Strout objasniti nestašicom papira u Francuskoj toga vremena, no nije sasvim sigurno da su autori Uputa morali o tome voditi računa, jer je popisivačima bilo rečeno da osim originalnog opisa na kartama moraju izrađivati i duplikate opisa na običnom papiru (7). Duplikati su ostajali zajedno s knjigama u depoima. Upotreba igraćih karata, međutim, jasnija je, ako se zna da je Francuska u predrevolucionarnom razdoblju vodeća zemlja u proizvodnji igraćih karata. Autorima je Uputa također moglo biti poznato da je pedesetak godina ranije u Kraljevskoj akademiji u Parizu već bio izrađen katalog na listićima.

Širenje upotrebe kataloga na listićima Malinconico pripisuje utjecaju industrijske revolucije na biblioteke. Bitno je obilježje industrijske revolucije pojava "standardnog zamjenjivog dijela". Takav standardni zamjenjivi dio u knjižnici svakako je listić sa zabilježenom kataložnom jedinicom u katalogu (8). U svakom slučaju problem koji je tada mučio bibliotekare, problem nadopunjavanja kataloga, bio je prelaskom na upotrebu kataloga na listićima, barem za neko vrijeme riješen.

Katalog na listićima građen je drugačije od kataloga knjige. Vidljivo je to prvenstveno u načinu povezivanja kataložnih jedinica. Katalog u obliku knjige uglavnom sadrži po jednu kataložnu jedinicu za svaku zastupljenu jedinicu građe, a veze između kataložnih jedinica ostvaruje pomoću uputnica. Katalog na listićima iskazuje jedinicu građe s više kataložnih jedinica, tj. s jednom glavnom i nekoliko sporednih, ali uputnicama vezuje samo odrednice, a ne i kataložne jedinice (9).

No tehnička izvedba kataloga samo je jedan od čimbenika koji utječu na njegovu strukturu. Građa kataloga neosporno zavisi od zadaće ili zadaća koje su mu namijenjene. Već je Panizzi utvrdio razliku između običnog kazala ("finding list") i kataloga (10), iako nije eksplicitno nabrojio kataložne zadaće na način na koji je to učinio Cutter 1876. u svojim "Pravilima za ukršteni katalog" (11). Spomenuto je nezadovoljstvo korisnika abecednim katalogom kojega je Panizzi inaugurirao kao osnovni katalog u općim znanstvenim bibliotekama. Neosporna je činjenica da abecedni, a to znači autorsko/naslovni katalog, nije jednako prikladan za sve korisnike. Velika rasprava oko izrade Panizzijeva kataloga i istraga koja je o cijelom slučaju otvorena i povjerena posebno imenovanj komisiji, pokazuju da se već tridesetih godina prošloga stoljeća sumnjalo u djelotvornost abecednoga kataloga za određenu korisničku populaciju. Početkom ovoga stoljeća javljaju se alternativni pokreti poput "The Bridge Movement" ili onaj Otleta i LaFontainea, koji pokušavaju ostvariti drugačiji pristup građi za one korisnike koji žele pregledavati novu građu iz područja kojim se bave, a ne traže već unaprijed poznate publikacije. To su upravo oni korisnici za koje su izrađeni sustavi za pronalaženje informacija koji nude pregled nad novom građom o određenom području, a uz bibliografske podatke koji identificiraju jedinice građe obično nude i sažetke koji korisniku omogućuju ocjenjivanje relevantnosti određenog teksta za njegove potrebe.

Sustavi za pronalaženje informacija počivaju na načelu relevantnosti, tj. na preciznom utvrđivanju odnosa između korisničke potrebe za informacijom i dokumenta koji mu se mogu ponuditi. Isti korisnik u različito vrijeme ima različite potrebe; u sustavu za pronalaženje informacija stoga se koriste različiti ugrađeni mehanizmi za usklađivanje odgovarajućih dokumenata s promjenjivim potrebama korisnika. Upotrebljene se tehnike razlikuju i s njima se neprestano eksperimentira: od subjektivne procjene informacijskog stručnjaka o relevantnosti dokumenta do bilježenja povratnih reakcija i ocjena samih korisnika, primjene metode obrnute učestalosti javljanja nekog termina za ocjenjivanje dokumenata, modela linearne nezavisnosti, omjera kosinusa itd.

Za razliku od složenih metoda utvrđivanja relevantnosti u sustavu za pronalaženje informacija, na prvi se pogled čini da abecedni katalog počiva tek na pretjerano jednostavnom linearnom poretku abecede autorskih imena i naslova, o kojem npr. P. Mérimée kaže da zahtijeva samo inteligenciju prepisivača koji zna napamet nekoliko laganih pravila koja treba primijeniti (12). Američki autori uglavnom ističu abecedni raspored kao demokratski, svakome podjednako pristupačan raspored za čije korištenje nije potrebno gotovo nikakvo predznanje (13). Bliss istovremeno hvali i kudi abecedni raspored. On kaže da se taj raspored odmah prepoznaje i lako shvaća, da ne zbunjuje korisnika i psihološki je najprihvatljiviji. Kao mane, pak, navodi njegovu nelogičnost i nesistematičnost (14). Ovaj prigovor doista vrijedi za predmetni abecedni katalog, jer je u tom katalogu srodna grada raspršena; on se, međutim, nipošto ne može primijeniti na autorsko/naslovni katalog. Ovaj katalog, naime, koristi abecedni poredak autorskih imena i jedinstvenih naslova kao djelotvoran klasifikacijski mehanizam. Autorovo je ime najprije formalni, identifikacijski element, etiketa po kojoj se prepoznaje publikacija (15), ali ono nije samo to. Autorovo je ime jednako opisu, ili kao što kaže Foucault, nizu definitivnih opisa pomoću kojih je moguće smjestiti tekst ili skupinu srodnih tekstova u određen kontekst (16). Vrijednost konteksta promjenjiva je i zavisi od vrste kulture i kategorije korisnika. Katalog je otvorena

struktura koja prosuđivanje vrijednosti određenog teksta ili skupine tekstova omogućuje pomoću kategorije autorstva, a samo prosuđivanje prepušta korisniku. Autorstvo je kategorija pomoću koje se reducira obilje tekstova, diskursa i značenja. Za korisnika ono je sredstvo uštede i mogućnost izbora vrijednosti koja nije nametnuta, već je samo ponuđena.

Autorski je katalog fleksibilniji od stručnoga ili sistematskoga kataloga, jer klasi-fikacijska shema na kojoj počiva ovaj posljednji vrlo brzo zastarijeva i potrebno ju je kontinuirano nadograđivati, proširivati i nadopunjavati. Dodatna je poteškoća u tome što takva shema mora obuhvatiti svo zvanje, ono zastarjelo i ono novo, što nije uvijek lako učiniti, a da se shema ne doima apsurdnom sa stajališta suvremenog korisnika. Autorski se katalog ne susreće s takvim poteškoćama, iako je jasno da način na koji on sistematizira građu bolje odgovara humanističkim znanstvenicima.

Zato bi izrada takvoga strojno čitljivog kataloga koji bi udovoljio svim zadaćama klasičnog abecednog autorsko/naslovnog kataloga, a ujedno omogućio izravnu povezanost s različitim sustavima za pronalaženje informacija, možda značila i konačno premošćivanje stoljetnog jaza između dvije suprotstavljene kategorije korisnika - onih koji žele brzu i novu informaciju o zbivanjima u jednom određenom području i onih koji građu traže pomoću formalnih i vrijednosnih elemenata. S takvim se katalogom, poznatim pod nazivom OPAC (Online Public Access Catalogue) eksperimentira u svijetu od početka osamdesetih godina s više ili manje uspjeha (17). Paradoks je, međutim, da su autori ranih verzija OPAC-a morali najprije dokazivati da OPAC nije isto što i sustav za pronalaženje informacija (18, 19). Zbog toga je potrebno reći nekoliko riječi o razlikama između ta dva bibliografska sustava.

Možda je najvažnija razlika ona u ulozi koju ova dva sustava namjenjuju informa-cijskom stručnjaku-posredniku. U sustavu za pronalaženje informacija posrednik je prijeko potreban. On poznaje često dugotrajnu i složenu proceduru ulaska u sustav i što je još važnije, on vlada tehnikama pretraživanja. Kako je vrijeme pretraživanja, zahvaljujući cijeni telekomunikacijskih veza skupo, korisnik, a pogotovo manje iskusan korisnik, teško će se odlučiti na samostalno vođenje pretraživanja. OPAC bi, međutim, morao omogućiti korištenje bez posrednika, po prilici nalik na pregledavanje konvencionalnog kataloga, osim što korisnik mora svladati upotrebu tastature. OPAC, naravno, mora omogućiti pregledavanje korisnicima s različitim iskustvom i znanjem. On stoga ne smije biti prejednostavan, jer neće moći zadovoljiti iskusnijeg korisnika sa složenijim zahtjevima. Previše složena tehnika pretraživanja udaljila bi, međutim, korisnika početnika s jednostavnim zahtjevima.

Za razliku od sustava za pronalaženje informacija koji pokriva jedno, ali ponekad i nekoliko, obično srodnih područja znanja, i to tako da sadrži samo novu literaturu o tom području, dok se starija redovito izlučuje, OPAC obuhvaća podatke o građi koja se odnosi na cjelokupno znanje. Kao i konvencionalni katalog OPAC mora ponuditi mogućnost pregledavanja građe u kojoj je iskazano cjelokupno znanje, pa i ono koje se danas smatra zastarjelim. Nije, naime, nipošto sigurno da se novo znanje stvara samo tako da se prati nova literatura iz područja kojim se neka osoba bavi. Pregledavanje cjelokupne građe kakvo nudi OPAC može dovesti u smislenu vezu naizgled nespojive ideje ili izazvati neočekivane asocijacije. Rješenja usvojena u nekom području mogu se ponekad primijeniti i na nekom posve drugom području, ili bar mogu biti poticaj za stvaranje novoga, drugačijeg rješenja.

Sustavi za pronalaženje informacija uz bibliografske podatke obično nude i mogućnost pregledavanja sažetaka sadržaja tekstova, kako bi korisnik mogao odlučiti da li će neki tekst čitati ili neće. OPAC bi morao poboljšati nedostatak konvencionalnog kataloga koji, za razliku od sistematskih bibliografija, ne daje i katak sadržaj neke jedinice građe. U današnjim se sustavima OPAC uglavnom eksperimentira s dodavanjem strane sa sadržajem koja se pomoću optičkog čitača unosi u sustav.

OPAC također mora pokazati korisniku i status jedinice građe koju je korisnik dobio pretražujući; mora, naime, pokazati da li je jedinica posuđena, da li se uopće može posuditi odnosno da li se može rezervirati itd.

Uz svoj lokalni OPAC, korisnik bi morao moći pristupiti i katalozima drugih knjižnica, sustavima za pronalaženje informacija ili raznim bibliografskim i nebibliografskim bazama podataka.

OPAC je katalog koji zadržava odlike konvencionalnoga kataloga, a njegove nedostatke nadomješta povezanošću s drugim komplementarnim bibliografskim sustavima. Nedostaci samog OPACa jesu, osim već spomenute potrebe poznavanja tastature i relativno slaba čitljivost podataka na konvencionalnim zaslonima i malen broj zapisa koji se mogu smjestiti na jedan zaslon. Obično je to šest ili najviše deset kratkih zapisa odnosno samo jedan potpuni zapis (20). Očekuje se da će povećanje veličine zaslona na sedamdeset redova od po osamdeset znakova omogućiti pokazivanje i do dva ili četiri potpuna zapisa najednom zaslonu.

Tehnički će se nedostaci OPACa zacijelo moći ukloniti. No na pitanje o preinačivanju strukture kataloga nije, međutim, moguće odmah odgovoriti. Već se dugo govori o mogućnostima intervencije korisnika računala u strojno čitljiv tekst, odnosno o mogućnostima da se takav tekst dopunjuje, preoblikuje, pretvara u nove tekstove. Tekst je zapravo uvijek bio relativno fluidna kategorija, čije je granice utvrđivalo autorstvo. U društvu koje polaže odgovornost na izrečene odnosno napisane riječi, autorstvo znači preuzimanje odgovornosti. U većini suvremenih kataložnih pravilnika autorstvo je i definirano upravo kao odgovornost za određeni tekst. Moguća radikalna preinaka strukture kataloga zavisit će od načina na koji će se u budućnosti oblikovati kategorije teksta, djela i autora, odnosno o tome da li će one i u strojno čitljivoj sredini ostati nepromijenjene.

Literatura:

1. Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda. 3. izd. Zagreb : JLZ, 1977-1982. Sv. 4.

2. Garnett, R. *Librarianship in the seventeenth century. // Essays in librarianship & bibliography.* London, 1899. Str.174-190.
3. Grose, M. W., Line, M. B. *On the construction and care of white elephants : some fundamental questions concerning the catalogue. // Library Association Record 70 (1968), 2-5.*
4. *Statement of principles adopted at the International Conference on Cataloguing Principles, Paris, October 1961.* London : IFLA Committee on Cataloguing, 1971.
5. *Instruction pour procéder á la confection du catalogue de chacune des bibliothéques sur lesquelles les Directories ont du ou doivent incessamment apposer les scelles.* Paris : Imprimerie nationale, 1791.
6. London, G. *The place and role of bibliographic description in general and individual catalogues : a historical analysis. // Libri 30(1980), 253-254.*
7. Strout, R. F. *The development of the catalog and cataloging codes. // The Library quarterly 26(1956), 254-275.*
8. Malinconico, M. S. *Technology and standards for bibliographic control. // Prospects for change in bibliographic control.* Chicago : The University of Chicago Press, 1977. Str. 74-91.
9. Bregzis, R. *The syndetic structure of the catalog. // Authority control: the key to tomorrow's catalog.* Phoenix, Az. : Oryx Press, 1982. Str. 19-35.
10. Brault, N. *The great debate on Panizzi's rules in 1847-1849 : the issues discussed.* Los Angeles : The School of Library Service : The University Library, University of California, 1972.
11. Cutter, C.A. *Rules for a dictionary catalog.* 4th ed. rewritten. Washington : Govt. Printing Office, 1904. 1st ed. 1876.
12. Citirano prema: Ledos, E. G. *Histoire des catalogues des livres imprime"s de la Bibliothèque nationale.* Paris : Bibliothéques nationales, 1936.
13. Hickey, D. J. *Theory of bibliographic control in libraries. // Prospects for change in bibliographic control.* Chicago : The University of Chicago Press, 1977. Str. 19-39.
14. Bliss, H. E. *The organization of knowledge in libraries.* 2nd ed. revised and partly rewritten. New York : H.W. Wilson, 1939.
15. Carpenter, M. *Corporate authorship : its role in library cataloging.* Westport, Conn. : Greenwood Press, 1981.
16. Foucault, M. *What is an author? // The Foucault reader.* New York : Pantheon Books, 1984. Str. 101-120.
17. Mitev, N. N., Venner, G. M., Walker, S. *Designing an online public access catalogue.* London : The British Library, 1985.
18. Walker, S. *The free language approach to online catalogue : the system. // Key-word catalogues and free language approach.* Bath : University Library, 1985.
19. Bryant, P. *OPAC research and development in the United Kingdom : paper presented at the Bibliothèque publique d'information of the Centre Georges Pompidou, Paris, 24 October 1986. 24 str.*
20. Mitev, N. N., Venner, G. M., Walker, S. *Designing an online public access catalogue.* London : The British Library, 1985.